

Теліженко С.А., Яніш Є.Ю.

Між морем та горами. Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті

Епоха енеоліту гірської частини Криму є чи не найменш дослідженою темою. І дійсно, остання узагальнююча праця, присвячена цьому періоду, була видана в колективній монографії «История Украинской ССР» (1985). Автор розділу, А.А. Щепинський, говорить про дві паралельні лінії розвитку раннього енеоліту Криму – курцовський та кая арасинський, які датуються IV — початком III тис. до н.е (Щепинський, 1985, с. 321). До пізнього етапу раннього енеоліту дослідник відніс «культуру черепашкових скупчень». Частина її пам'яток поширена по узбережжю – зі східної частини Криму (Ечки Даг) до західної (Чунду Кулак); інша частина співвідноситься з енеолітичними шарами стоянок другого пасма Кримських гір (Фатьма Коба, Заміль Коба, Таш Аір I тощо). Слід зазначити, що серед вказаних А.А. Щепинським пам'яток «культури черепашкових скупчень» лише стоянки Ласпі-I та Таш Аір були досліджені на високому рівні. Інші ж відомі або за зборами на поверхні, або досліджені на невеликій площі, або ж це комплекси, що мають змішаність літологічних відкладів.

Певним кроком вперед у вивченні характеру енеоліту Гірського Криму стали дослідження багатощарової стоянки Ардич Бурун, розташованої в східній частині південного узбережжя Криму. Результатом комплексних досліджень пам'ятки, стало встановлення фактів існування скотарства та землеробства. Також були отримані дати абсолютного віку нижніх та середніх шарів стоянки.

Результати аналізу матеріальної культури енеолітичних комплексів Гірського Криму, які мають спільне генетичне підґрунтя, дозволяють виділити *гірськокримську енеолітичну культуру*. В її межах виокремлюються дві локальні групи стоянок: 1) що розташовуються вздовж узбережжя Чорного моря (Ласпі-I, Ардич Бурун, Ізумруд, Ореанда тощо); 2) стоянки відкритого (19 шар Кая Араси та верхні шари Кукреку) та захищеного (навіси та гроти) типів (1 шар Фатьма Коби, шар Vb Таш Аір), які розташовуються в межах другого пасма Кримських гір (рис. 1: 1). Не виключено, що дане культурне явище поши-

рюється на значно більшу територію Кримського півострова, в тому числі й на передгір'я та степи. Проте відсутність надійних археологічних джерел, змушує нас утримуватися від розгляду проблеми в цьому напрямку.

В даній роботі, в стислому вигляді, будуть розглянуто основні питання стратегії господарської діяльності населення енеолітичних стоянок Гірського Криму у зв'язку з їх прив'язкою до локальної топографії. Повна статистична вибірка та аналіз матеріалів пам'яток епохи енеоліту, окресленої в даній роботі території дослідження, готуються до друку.

КЕРАМІЧНИЙ КОМПЛЕКС

Виготовлення керамічного посуду, ймовірно, відбувалося безпосередньо на місцях. Так, наприклад, для кераміки відповідних шарів узбережних стоянок характерно додавання в тісто подрібнених ступок морських молюсків, а посуд верхніх шарів стоянки Кукрек (рис. 3: 3) та навісу Фатьма Коба, яка є повним аналогом узбережних комплексів, виготовлялася переважно з маси, що містила домішки жорстви. Весь посуд ліпний, коричнево-, сіро- та червоноглиняний, з плоскими або округлими денцями. Виділяються стандартні типи кераміки: горщики з відхиленими в тій чи іншій мірі вінцями, банки з прямими стінками та миски. Іноді краї вінців оздоблювалися на зовнішній поверхні комірцеподібними потовщеннями, чим нагадують вироби нижньодонської та азово-дніпровської культур епохи неоліту. Орнаментація, як правило, займає лише верхню частину посудини і наносилася зубчастим, шнуровим та іншими типами штампів, або виконувалася у прокресленій манері (рис. 2: 1-6; 3: 4-9). «Зубчасті» орнаментири, скоріше за все, виготовлялися зі ступок молюсків або кісток тварин. Серед основних елементів декорації зафіксовано зигзаги, вертикальні та горизонтальні «ялинки», трикутники та косі сітки. На загальному тлі виділяється посуд шару 1 навісу Фатьма Коба. Так, внутрішня поверхня вінчиків часто прикрашалася відступаючими відбитками двозубого штампу, що є прекрасним прикладом

якщо не локальної особливості керамічного комплексу, то ознакою хронологічного плану, яку ще залишається з'ясувати (рис. 4: 1-5). Так само, відрізняється посуд з «Ізмурда», який декорувався вдавленнями по краю вінчиків, що надавало їм гофрований вигляд, а також вдавленнями округлим штампом, які призводили до утворення на зовнішній поверхні так званих «перлин» (рис. 2: 7; 3: 1, 2). В шарі Vb навісу Таш Айр разом із керамікою, про яку йшла мова вище, виявлено лощений плоскодонний посуд, який, на думку Д.О. Крайнова, знаходить відображення в енеолітичних керамічних комплексах Дагестану та Північного Кавказу (Крайнов, 1960, с. 105). Цікаво, що композиції орнаменту керамічного посуду, які нагадують гірськокримські енеолітичні комплекси, зустрічаються також і на поселенні пізнього етапу одішської пізньонеолітичної культури – Анасеулі-II (Небиеридзе, Циквинидзе, 2012, с. 80, табл. IX), яке в інших джерелах відносять до III-го етапу неолітичної культури Кавказького Причорномор'я (Бжания, 1996, с. 81, рис. 26.1-4,12) (рис. 1.2; 4.6-14). Дана обставина змушує звернутися до теми контактів між населенням двох Причорноморських регіонів в неоліті-енеоліті, тим більше, що можливість подібних зв'язків може розглядатися також і в контексті поширення землеробства, про що буде сказано нижче.

КРЕМЕНЕВИЙ КОМПЛЕКС

Первинну роль в характеристиці кременевої індустрії енеоліту Гірського Криму відіграють лише матеріали узбережних пам'яток, оскільки колекції верхніх шарів поселень другого пасма, окрім, хіба що Таш Айру та Кая Араси, важко назвати гомогенним.

Кременевий комплекс Ласпі-I знаходиться в стадії фондової обробки, але вже зараз можна відзначити, що він значно перевищує за кількістю колекцію Ардич Буруна. Процес первинного розщеплення сировини відбувався безпосередньо на пам'ятці, для чого використовувалися кременеві жовна сірого, темно-сірого та білуватого кольорів, які, ймовірно, збиралися в межах другого пасма Гірського Криму (Степанчук, 2002, с. 8). Судячи з наявних сколів та уламків, отримання пластинчастих заготовок та відщепів велося з одноплощадкових нуклеусів підпризматичної або підконічної форм. Ймовірно через недостатню кількість сировини, розщеплення велося до досягання максимальної працездатності нуклеусів. Результатом сколювання з подібних нуклеусів є досить велика кількість відщепів із забитими протилежними краями як з вентральної, так і дорсальної сторін. До недавнього часу, більшість цих відходів процесу розщеплення кременевої сировини інтерпре-

тувалися як знаряддя з обробки деревини або ж *стамески/piece esquilée*, хоча, насправді, лише частину з них можна віднести до цієї категорії знахідок.

Серед виробів з вторинною обробкою виділяються пластинчасті заготовки з дрібною лускатою дорсальною або альтернативною ретушшю по повздожнім краям, кутові різці, скребачки на відщепках, трикутні вістря з біфасальною струменевою ретушшю і рівною основою (рис. 5: 13-14, 22-24; 6: 34-35). В шарі 1 Фатьми Коби виявлено два вістря з виїмками в основі (рис. 6: 1-2), а в комплексі металевого оснащення шару Vb Таш Айру представлені вироби як з рівною основою так і з виїмчастою, що, не виключено, свідчить про негомогенний характер кременевого комплексу.

Специфікою кременевих комплексів узбережних пам'яток є досить високий відсоток використання знарядь для утворення отворів/*hole-making tools* (Coşkunsu, 2008, р. 25). Як правило, дані знаряддя виготовлялися на видовжених відщепках, з одним або двома плічками, іноді з латеральною підтескою лускатою ретушшю, та мають специфічні робочі краї – видовжені жальця, часто обламани, зі слідами стрімкої ретуші утилізації (рис. 5.1-12,15-19; 6.6-33). В науковій літературі подібні вироби мають різні назви, наприклад, *shouldered drills* (Hole, 1983, р. 239), які, в свою чергу, поділяються на основні типи: *single shoulder*, *double shoulder*, *straight ma triangle* (Rosen, 1997, р. 103). В інших випадках використовуються терміни *borer* або *micro-borer* (Perles, 2004, р. 224), *perforator* (Matzanas, 2013, р. 123, Fig. 211-213, 276, 280, 286), *microdrills* (Benjamin, 2008, р. 27, Fig. 1-3; р.28, Fig. 104) тощо. Проте, незважаючи на різні назви, експериментально доведено, що мова йде все ж про знаряддя, які хоч і мають відмінності у технічному застосуванні, але призначені для досягнення єдиної мети – створення отвору (Coşkunsu, 2008, р. 34). За морфологічними ознаками вироби з південнокримських стоянок мають певні аналогії на деяких пам'ятках докерамічного неоліту і більш пізніх часів, в тому числі й на поселеннях доколумбової епохи Америки, а їх використання пов'язується з обробкою різноманітного матеріалу, серед якого мушлі та стулки молюсків займають не останнє місце (Коробкова, 1961, с. 120; Gurova et al., 2013; Perles, 2004, р. 225, Fig. 10.5; Unger-Hamilton et al., 1989, р. 142; Groman-Yaroslavski et al., 2013, р. 165; Blake M., 2010; Yerkes, 1983; Rosen, 2003, р. 755). Зважаючи на досить чисельні аналогії, слід припустити, що значна більшість знарядь для утворення отворів з Ардич Буруну та Ласпі-I слугували для виготовлення прикрас/*shell beads* з молюсків, про що свідчать виявлені в шарах А та В заготовка виробу округлої форми зі слідами свердління та фрагменти двох готових виробів з

наскрізними отворами (рис. 8: 4). В більш ранній публікації нами було висунуте хибне припущення, що матеріалом для виготовлення згаданих виробів слугували агат та кістка (Теліженко, Яніш, 2015, с. 48). Таким чином, вказані узбережні стоянки являлися спеціалізованими центрами з виготовлення та, скоріше за все, транзиту прикрас. На додачу до згаданого слід також навести інформацію й про свердленні вироби з кістки та хребця дельфіна, виявлені на Ласпі-І (рис. 8: 5,6).

Цікаво, що на синхронних стоянках другого пасма Гірського Криму зняряддя для утворення отворів представлені поодинокі або ж морфологічно відрізняються від узбережних виробів, що, природно, пов'язується з іншою спрямованістю у їх використанні (рис. 5: 20-21; 6: 3-5).

МОРСЬКА ГАЛЬКА

Ще однією специфічною рисою морських стоянок є масове використання морської гальки (Теліженко, 2009, с. 306; Теліженко, Яніш, 2015). На Ласпі-І, на жаль, виробам з гальки не приділялася увага, через що колекція цих знярядь не перевищує й 5 одиниць (рис. 8: 3). В цілому ж, використання морської або річкової гальки притаманне для узбережних або гірських стоянок. Серед найближчих до Кримського півострова пам'яток, в матеріальній культурі яких присутні вироби з гальки, слід назвати так звані «мотики сочі-адлерського типу» або ж «передньоазійські», які походять з поселень одішської пізньонеолітичної культури Кістріки, Мачара, Очамчіра (Абхазія) (Лукин, 1950, с. 251; Бжания, 1996, с. 82; Трифонов, 2009, с. 89; Небиеридзе, Цквитинидзе, 2012, с. 66). В деяких випадках, форми та призначення галькових знярядь західнокавказьких та кримських пам'яток співпадають. Особливо це помітно при огляді технічних сколів з округлих сплюснених гальок, які О.Л. Лукін інтерпретував в якості знярядь під назвою «різаки» та «ломтики» (мовою оригіналу) (Лукин, 1950, с. 254, 256). На стоянці Ардич Бурун для виготовлення знярядь відбиралася морська галька різноманітних розмірів округлої або овальної форм, яка розщеплювалась в техніці "block-on-block". Більшість виробів з вторинною обробкою представляють собою сплюснені округлі або підовальні сколи з ретушованими краями, які в перетині мають форму "citrus slices" (рис. 7: 2-5; 8: 1). Серед інших форм слід відзначити ковадла з вибоїнами на поверхні, зернотерку, а також масивні перфоратороподібні вироби (рис. 7: 1; 8: 2). Цікаво відзначити, що Мачарське поселення, на якому також відзначена галькова індустрія, датується 3810±90 р. до н.е. (Ле-1347) (Мунчаев, 1982, с. 102), тобто приблизно так само, як і стоянка Ардич Бурун. В цьому контексті варто згадати також й дату, отриману для енеолітичного шару Гурзуфської фортеці – 2635±90 р. до н.е., яка, на наш погляд, не зовсім коректна.

ЗЕМЛЕРОБСТВО

В результаті проведення палеоботанічних досліджень, шляхом флотації седименту шару A₀, було встановлено, що мешканці стоянки Ардич Бурун якщо не займалися культивациєю злакових (пшениця), то споживали її (Motuzaitė-Matuzevičiute et al., 2013, p. 124). В якості аргументів, правда до цього часу бездоказових через брак відповідних даних, були розглянуті два шляхи постачання пшениці на територію Гірського Криму – з півночі, від населення, що заселяло простори Нижнього Подніпров'я та зі сходу, з території Північного Кавказу (з поселень домайкопського часу). Як видається, і перший і другий варіанти є ймовірними. На особливу увагу заслуговує версія кавказького шляху поширення землеробства/зерна, оскільки саме на Гірському Кавказі відомі найдавніші форми землеробства, наприклад на поселенні Чох (Амирханов, 1990, с. 144). Про Кавказ, як основний центр, звідки землеробство поширилося на Північне Причорномор'я та Поволжя, писав й Р.М. Мунчаев (Мунчаев, 1982, с. 94). На Західному Кавказі (Колхіда) землеробство з'являється в 5 тис. до н.е. (радіовуглецеві дати відсутні) (Tskvitinidze, 2011, p. 9). Необхідно також додати, що за останніми даними на Таманському півострові, який на даний момент відділений від Криму вузькою протокою, виявлені ознаки давнього землеробства, яке датується 6895 BP (Kaniewski et al., 2015, p. 49).

На думку видатного російського вченого М.І. Вавілова, Крим вважався одним з ареалів поширення диких видів однозернянки (Вавилов, 1967, с. 108). З огляду на це, можна припускати, що пшениця, виявлена на Ардич Буруні, могла вирощуватись в долині річок Канаки та Ускута, розташованих на схід та на захід від пам'ятки.

СКОТАРСТВО ТА ПОЛЮВАННЯ

Природно, що специфікою узбережних пам'яток є наявність черепашкових скупчень, або кухонних куч, які складаються з великої кількості стулок устриць та мідій, частина з яких у перепаленому вигляді. Слід зазначити, що на стоянці Ласпі-І скупчення більш потужні – від 0,2 до 0,8 м, в той час, як на Ардич Буруні вони не перевищують 0,1 м. Окрім вказаних молюсків, на стоянці Ардич Бурун виявлена в одному екземплярі мушля *Tritia reticulata* з родини Nassariidae (визначення д.б.н В.В. Аністратенка) та знайдені 3 черепашки молюска дрейсена річкова (*Dreissena polymorpha*), які промислового значення не мають, і, скоріш за все, потрапили на територію поселення випадково, можливо з водоростями, які опинилися в сітках під час ловлі риби.

Досить цікавим є склад остеологічних колекцій Ардич Буруна та Ласпі-І. На першій пам'ятці більшість кісток належить свійським тваринам, серед яких представлені бик свій-

ський, вівця/коза та собака свійський. Відсоток кісток представників дикої фауни, представлені лише рештками оленя благородного, зайця-русака, птахами і рибами, становить лише 4%. Більш цікаві та контрастні дані простежено за результатами аналізу остеологічної колекції Ласпі-I, в якій, як і на попередній пам'ятці, домінують кістки свійських тварин, серед яких виявлені також й рештки свині свійської. Наявність свині у видовому складі тварин, зазвичай свідчить про осіле господарство та наявність лісів навколо поселення.

Дикі ссавці представлені іклом дрібного хижака та рештками дельфіна. Дослідження іхтіофауни дало несподівані результати, оскільки зафіксовано не лише морських представників – калкана, кефаль (?) та осетра, але й прісноводного сазана. В цьому сенсі досить цікавою слід вважати інформацію про іхтіофауну пізньомезолітичної стоянки Ласпі-VII, яка розташовується неподалік. За результатами досліджень колег, мешканці вказаної стоянки вживали сомів (*Silurus glanis*) та судаків (*Sander lucioperca*) (Gorobets et al., 2013, p. 58). Обидва види, як і сазани, можуть існувати в слабосолоних водах або розпріснених ділянках моря. На думку авторів вказаної роботи, соми могли мешкати в Сухій річці, яка існувала до катастрофічного землетрусу 1790 року, після якого селище Ласпі припинило своє існування. Але досвід роботи з іхтіологічним матеріалом на інших пам'ятках Причорномор'я – зокрема Ольвії, Херсонесу, Мермекію, Білозерського та Березанського поселень дає підстави припустити інше трактування наявності прісноводних видів на пам'ятці. Можна припустити, що ці риби мешкали та були здобуті не в руслі річки, а в розпріснених ділянках моря біля поселення. Опосередковано цю гіпотезу підтверджують реконструйовані розміри риб, визначені як для Ласпі-I, так і для мезолітичної стоянки Ласпі-7 (Gorobets et al., 2013, p. 59). Крім того, наявність відносно значної кількості кісток дельфінів на Ласпі-1 та кісток крупних риб вказує на морське походження останніх. Самі дельфіни являлися безпосереднім об'єктом промислу (на що вказують сліди обробки саме на їхніх кістках), або ж потрапляли до рибних сіток в якості прилову.

Цікаву альтернативну думку висловив в приватній розмові н.с. Кримського філіалу ІА НАНУ О.В. Лисенко. За його словами, в районі мису Айя, розташованого на захід від стоянок в бухті Ласпі, відомі місця субаквального розвантаження карстових вод. Не виключено, що цією водою наповнювались й узбережні озера, які могли в ті часи існувати. Наявність на Ласпі-I кісток болотяної черепахи також підтверджує існування у досліджуваній період поблизу поселення прісних стоячих або зі слабкою течією водоймищ.

Фауністичні матеріали епохи енеоліту стоянок другого пасма Гірського Криму досліджені недостатньо. Напевно, найбільш адекватною, хоча, на наш погляд і неповною з огляду на можливо негомогенний характер, слід вважати інформацію стосовно матеріалів шару Vb навісу Таш Ай-I. В таблиці співвідношення кісткових решток та особин різних тварин цієї пам'ятки подано повну інформацію, з якої виходить, що у відповідному шарі (Vb), матеріали якого на той час датувалися ранньою бронзою, представлені як свійські тварини, серед яких: бик, вівця, коза, свиня та кінь, так і дикі представники: дикий бик, олень звичайний, європейська козуля, кабан, барсук (Дмитрієва, 1960, с. 168).

Для випасу великої рогатої худоби та коней необхідні досить значні пасовища, відповідно, в матеріалах пам'яток другого пасма, які розташовані ближче до відкритих ділянок, ці види присутні. На узбережних поселеннях випаси у достатній кількості відсутні і тому коней на них не розводили, відсоток великої рогатої худоби нижче, а дрібна рогата худоба домінує. В матеріалах Ласпі-I близько 4% від загальної суми становлять кістки кози, яка є більш пристосованою та невибагливою в утриманні, і, відповідно, вигідною для розведення на прибережних ділянках. Можна припускати, що більшу частину дрібної рогатої худоби представляє саме коза, але оскільки на всіх інших кістках відсутні діагностичні ознаки, то їх неможливо більш точно визначити до виду.

ВИСНОВКИ

В епоху енеоліту на території Гірського Криму існували дві локальні, культурно споріднені групи стоянок – узбережні та відкритого або захищеного (навіси та гроти) типу. Відповідно до природних умов, в яких розташовані вказані групи, розвивалася їх стратегія господарської діяльності. Так, населення першої групи було зорієнтовано на скотарство, землеробство та експлуатацію морських ресурсів. Окрім цього, як мінімум одна стоянка (Ласпі-I) являлася спеціалізованим центром з виготовлення прикрас з органічної сировини (мушлі та стулок молюсків, кістки). Населення пам'яток другої групи, згідно наявної інформації, займалося скотарством та полюванням. Враховуючи розташування цієї групи пам'яток в межах річкових долин – Качі, Чорної та Зуї, не виключається, що населення могло займатися землеробством.

Окремою темою наступних досліджень можуть бути міжкультурні зв'язки з іншими регіонами, наприклад з Західним Кавказом, чим, можливо й пояснюються спільні риси керамічних комплексів та використання морської і річкової гальки для виготовлення знярядь.

ЛІТЕРАТУРА

- Амирханов Х.А.** Чохское поселение. – М.: Наука, 1987. – 224 с.
- Бжания В.В.** Неоліт юга. Кавказ // Археология. Неолит Северной Евразии. – М.: Наука, 1996. – С. 73-86.
- Дмитриева Е.Л.** Фауна крымских стоянок Замиль-Коба II и Таш-Аир I // МИАС №91, – М.: Из-во АН СССР, 1960. – С. 166-187.
- Коробкова Г.Ф.** Определение функций каменных и костяных орудий с поселения Джейтун по следам работы // ТЮТАКЭ, т. X, Ашхабад: Изд-во АН ТССР, 1961. – С. 110-132.
- Крайнов Д.А.** Пещерная стоянка Таш-Аир I как основа для периодизации послепалеолитических культур Крыма // МИАС №91, – М.: Из-во АН СССР, 1960. – 191 с.
- Лукин А.Л.** Неолитическое селище Кистрик близ Гудаут // Советская археология, XII, 1950. – С. 247-286.
- Мунчаев Р.М.** Энеолит Кавказа. Природная среда. История изучения // Энеолит СССР, М.: «Наука», 1982. – С. 94-98.
- Мунчаев Р.М.** Пам'ятники культуры энеолита Кавказа // Энеолит СССР, М.: «Наука», 1982. – С. 100-103.
- Небиеридзе Л., Цквитинидзе Н.** Неолит Западного Кавказа // Amirani. Vol. 24, 2012. – С. 59-83.
- Степанчук В.** Неандертальці та крем'яна сировина: деякі аспекти вивчення взаємодії первісного суспільства і довкілля. (На прикладі даних з палеоліту Криму) // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Том 244: Праці археологічної комісії, 2002. – С. 7-25.
- Теліженко С.А.** Матеріали ранньоенеолітичної стоянки Ардич Бурун (Ставра) Південного узбережжя Криму // Археологический альманах. – 2009. – №20. – С. 297-308.
- Теліженко С.А., Яніш Є.Ю.** Господарська діяльність населення Південного узбережжя Криму в енеоліті-бронзі (за матеріалами стоянки Ардич Бурун) // Terra Alustiana MMXI : сб. науч. тр. по материалам 10-й науч. конф. «Terra Alustiana MMXI» (Алушта, 7–9 октября 2011 г.) / ред.-сост. В.Г. Рудницкая, И.Б. Тесленко. — Симферополь: Антиква, 2015. – С. 38-57.
- Трифонов В.А.** Существовал ли на Северо-Западном Кавказе неолит? // Адаптация культур палеолита – энеолита к изменениям природной среды на Северо-Западном Кавказе. СПб: Теза, 2009. – С. 84-93.
- Щепинский А.А.** Ранний энеолит Крыма // Археология Украинской ССР, т.1, К.: «Наукова думка», 1985. – С. 320-324.
- Benjamin C.** Technology, Society and Change: Shell Artifact Production among the Manteño (A.D. 800-1532) of Coastal Ecuador. Ph.D. dissertation. Department of Anthropology, Washington University, Saint Louis, Missouri, 2008. – 580 p.
- Blake M.** Drill baby, drill! An analysis of Late Period Chumash microdrills from CA-SLO-214. M.A. thesis. Sonoma State University, Rohnert Park, CA., 2010. – 134 p.
- Coşkunsu G.** Hole-making Tools of Mezraa Teleilat with Special Attention to Micro-borers and Cylindrical Polished Drills and Bead Production // Neolithics. 1, 2008. – P. 25-36.
- Hole F.** The Jarmo chipped stone // Prehistoric archaeology along the Zagros flanks / Braidwood L.S., Braidwood R.J., Howe B., Reed C.A., Watson P.J. (eds.) – The University of Chicago, Oriental Institute Publications, vol. 105, 1983. – P. 235-288.
- Gorobets L., Kovalchuk O., Rekovets L.** Vertebrates from the Mesolithic site Laspi VII (Crimea, Ukraine) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Біологія . 3 (65), 2013. – С. 57-59.
- Groman-Yaroslavski I., Rosenberg D., Nadel D.** A functional investigation of perforators from the Late Natufian/Pre-Pottery Neolithic A site of Huzuk Musa – a preliminary report // Stone Tools in Transition: From Hunter-Gatherers to Farming Societies in the Near East / F. Borrell, J.J. Ibáñez, M. Molist (eds.) – Bellaterra (Barcelona): Unversitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions, 2013. – P. 165-176.
- Gurova M., Bonsall C., Bradley B., Anastassova E.** Approaching prehistoric skills: experimental drilling in the context of bead manufacturing // Be-JA, vol. 3, 2013. – P. 201-221.
- Kaniewski D., Giaime M., Marrinere N., Morhange C., Otto T., Porotov A.V., Van Campo E.** First evidence of agro-pastoral farming and anthropogenic impact in the Taman Peninsula, Russia // QSR, 114, 2015. – P. 43-51.
- Matsanas C.** The industry of PPNB chipped stone // Wadi Hamrash-1. An Early PPNB settlement at Wadi Al-hasa, Jordan. Vol. 1. University of the Aegean, Laboratory of Environmental archaeology. – Rhodes, 2013. – P. 97-126.
- Motuzaitė-Matuzevičiute G., Telizhenko S., Jones M.K.** The earliest evidence of domesticated wheat in the Crimea at Chalcolithic Ardych-Burun // JFA, vol. 38, No. 2, 2013. – P. 120-128.
- Perles C.** The Early Neolithic in Greece. The first farming communities in Europe. Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
- Rosen S.A.** Lithics after the Stone Age. A handbook of Stone tools from the Levant. – Altamira Press, Walnut Creek-London-New Delhi, 1997. – 184 p.
- Rosen S.A.** Early multi-resource nomadism: Excavations at the Camel Site in the central Negev // Antiquity, 77 (298), 2015. – P. 749-760.
- Tskvitinidze N.** Agriculture in Colchis during Antiquity // Focus on Mediterranean. Journal of Medelhavsmuseet, 6. – 2011. – P. 9-14.
- Unger-Hamilton R., Ronen A., Lechevallier M.** A preliminary microwear analysis of borers from Hatula, Israel // Quärtar, 39/40, 1989. – P. 141-149.
- Yerkes R.W.** Microwear, Microdrills and Mississippian Craft Specialization // American Antiquity. Vol. 48, № 3 (Jul., 1983). – P. 499-518.

**Між морем та горами.
Стратегія господарської діяльності населення Гірського Криму в енеоліті**

В епоху енеоліту на території Гірського Криму існувало дві локальні, культурно споріднені групи стоянок – узбережні та відкритого або захищеного (навіси та гроти) типів. Відповідно до природних умов, в яких розташовані вказані групи, розвивалася їх стратегія господарської діяльності. Населення першої групи було зорієнтовано на скотарство, землеробство та експлуатацію морських ресурсів. Окрім цього, як мінімум одна стоянка (Ласпі-І) являлася спеціалізованим центром з виготовлення прикрас з органічної сировини (мушлі та стулок молюсків, кістки). Населення пам'яток другої групи займалося скотарством та полюванням. Враховуючи розташування цієї групи пам'яток в межах річкових долин – Качі, Чорної та Зуї, не виключається, що населення могло займатися землеробством.

Подібність окремих елементів матеріальної культури енеолітичних пам'яток Гірського Криму до поселень пізнього неоліту Західного Кавказу (Анасеулі-ІІ), дозволяє припускати можливість культурних контактів між обома регіонами.

Telizhenko S.A., Yanish Ye.Yu.

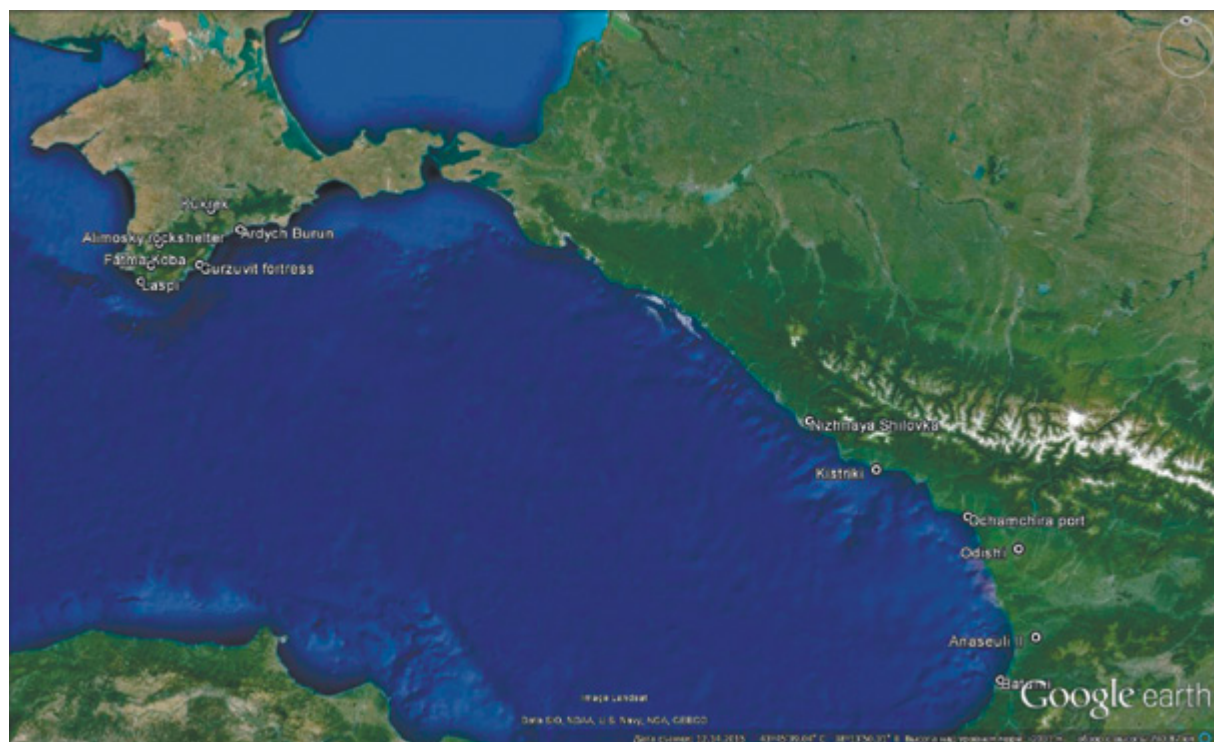
**Between the Sea and the Mountains.
The strategy of economic activity of the Crimea Mountain population in Chalcolithic**

In the Copper Age, at the territory of the Crimean Mountains, were two local and cultural related groups of sites – coastal and open, and secure (shelters and caves) types. Under natural conditions, the specified group developed their strategy of economic activity. The population of the first group was oriented towards animal husbandry, agriculture, and exploitation of marine resources. Also, at least one site (Laspi-I) was one of the specialized centers for the production of beads from organic materials (shells and shellfish valves, bones). The population of the second group engaged in cattle breeding and hunting. Considering the location of this group of sites within the river valleys – Kacha, Chorna, and Zuya, it is possible that people could engage in agriculture.

The similarity of some elements of the material culture of the Copper Age sites of Crimean Mountains to the Late Neolithic settlements in the West Caucasus (Anaseuli-II) suggests the possibility of cultural contacts between the two regions.

1

2

Рис. 1. Мапа розташування пам'яток енеоліту в Гірському Криму (1); Мапа розташування пам'яток епохи неоліту та енеоліту на території Криму і Західного Кавказу (2).

Fig. 1. Map of Eneolithic sites location in The Crimean Mountains (1); Map of Neolithic and Eneolithic sites location on the territory of Crimea and Western Caucasus (2).

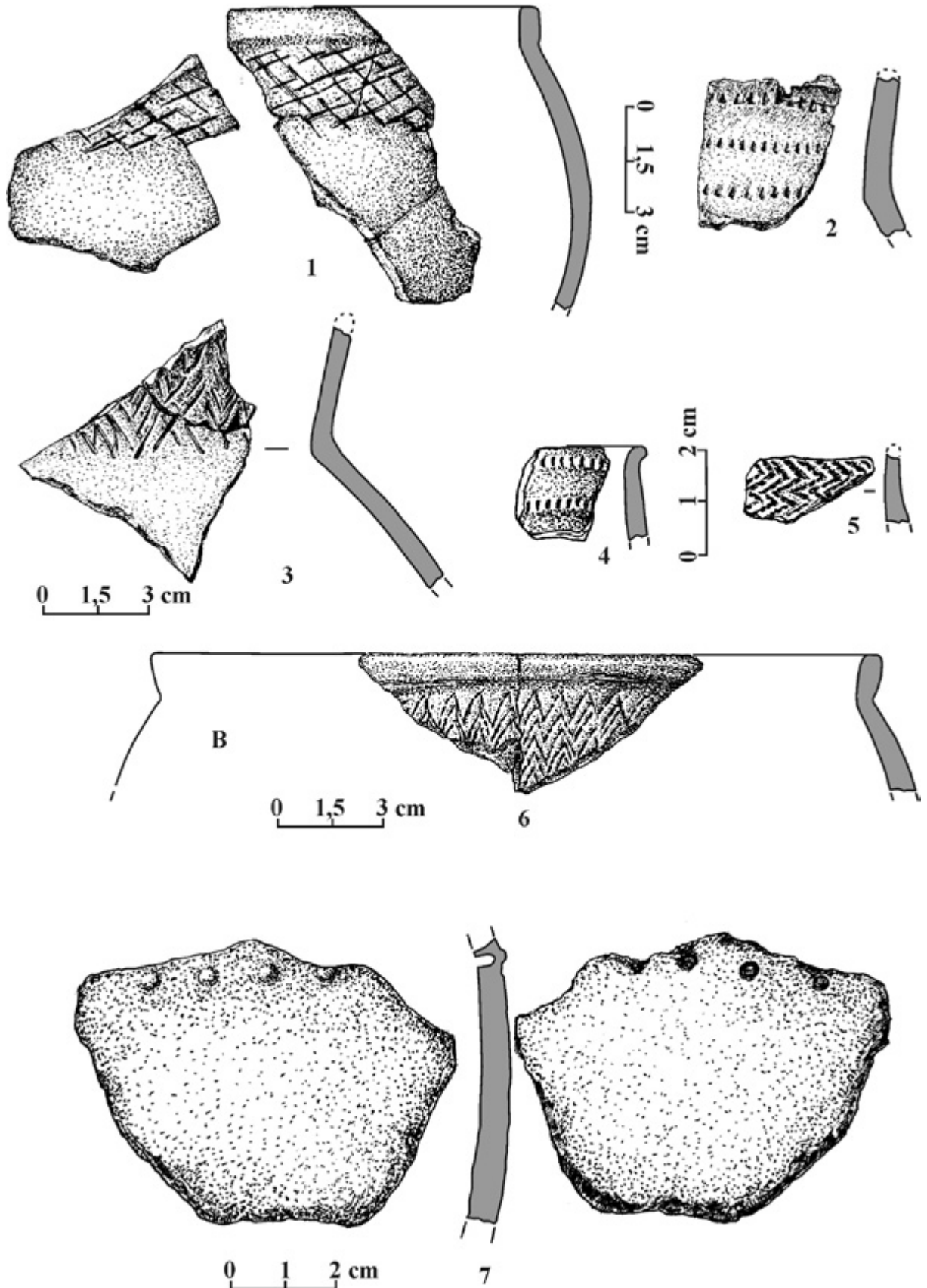

Рис. 2. Керамічний посуд. 1, 2, 3 – Ардич Бурун, шар А₀; 4, 5 – Гурзуфська фортеця; 6 – Ардич Бурун, шар В; 7 – «Ізумруд».

Fig. 2. Ceramics. 1, 2, 3 - Ardych Burun, layer A₀; 4, 5 - Gurzuf fortress; 6 - Ardych Burun, layer B; 7 - «Izumrud».

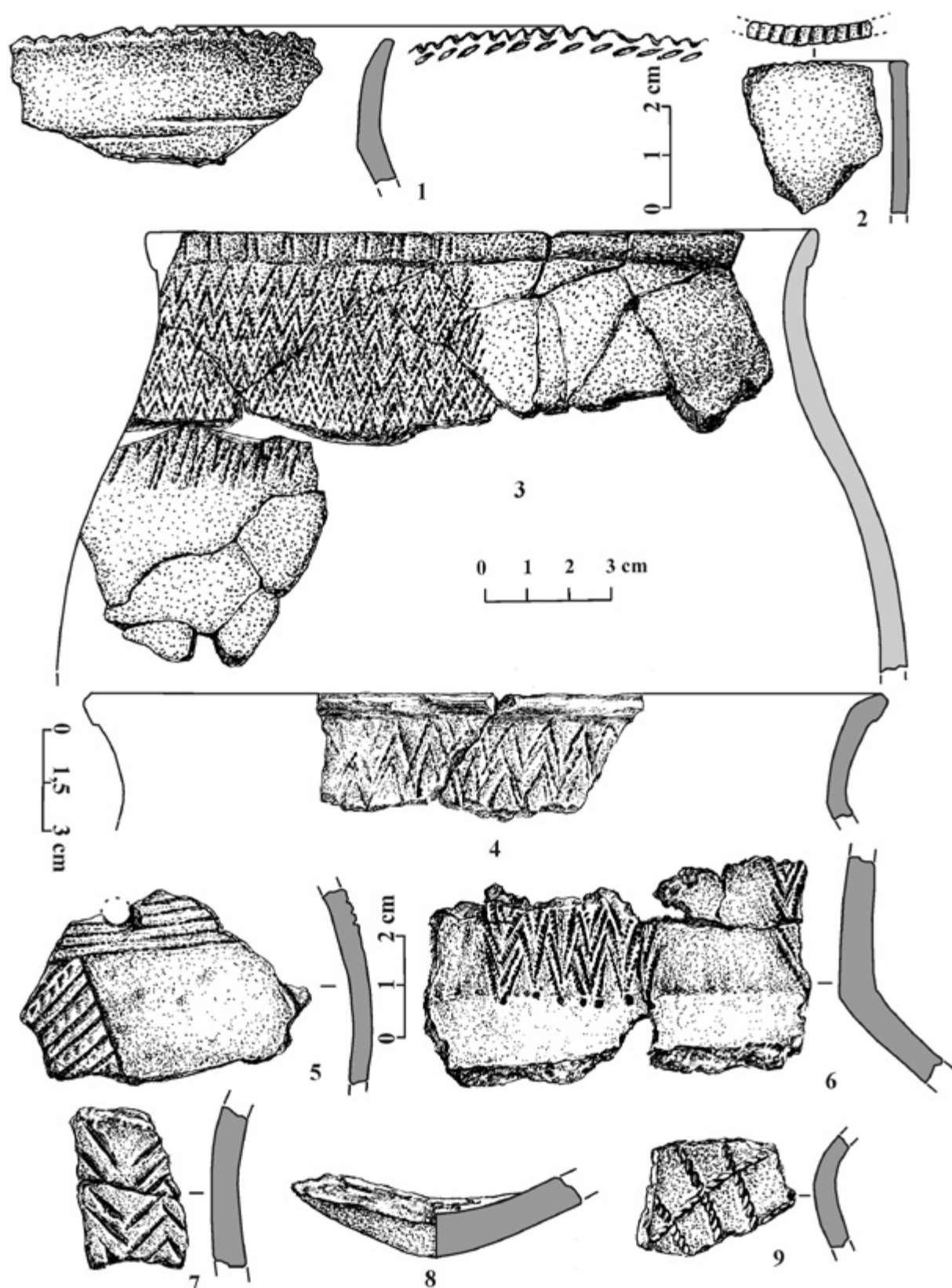

Рис. 3. Керамічний посуд. 1, 2 – «Ізумруд»; 3 – Кукрек; 4-9 – Ласпі-І.
Fig. 3. Ceramics. 1, 2 - «Izumrud»; 3 - Kukrek; 4-9 - Laspi-I.

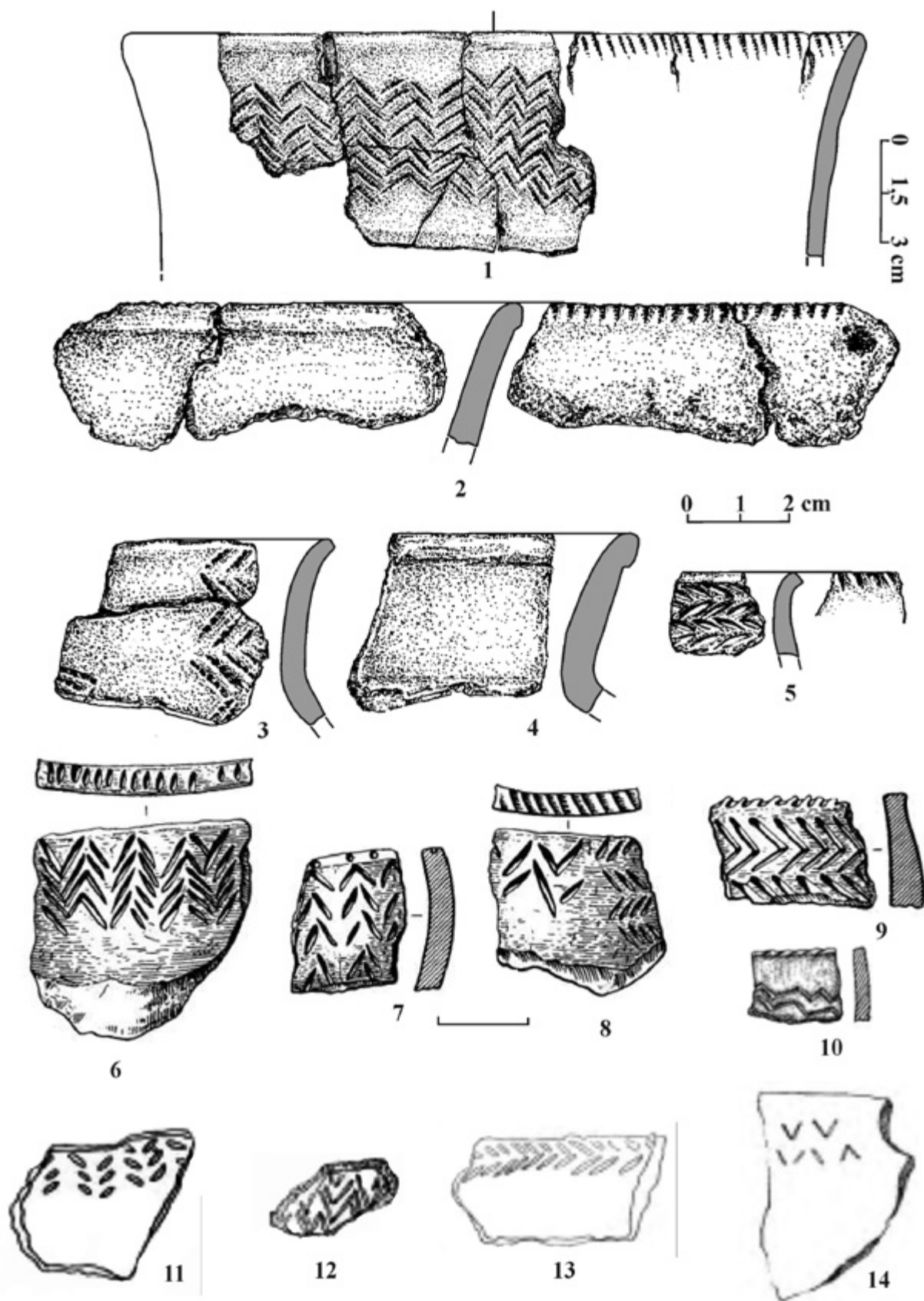

Рис. 4. Керамічний посуд. 1-5 – Фатма Коба, шар 1; 6-10 – Анасеулі-II (за В.В. Бжания); 11-14 – Анасеулі-II (за Небиеридзе Л., Цквитинидзе Н.).

Fig. 4. Ceramics. 1-5 – Fatma Koba, layer 1; 6-10 – Anaseuli-II (after V.V. Bzhanyia); 11-14 – Anaseuli-II (after Nebyerydze L., Tskvytynydze N.).

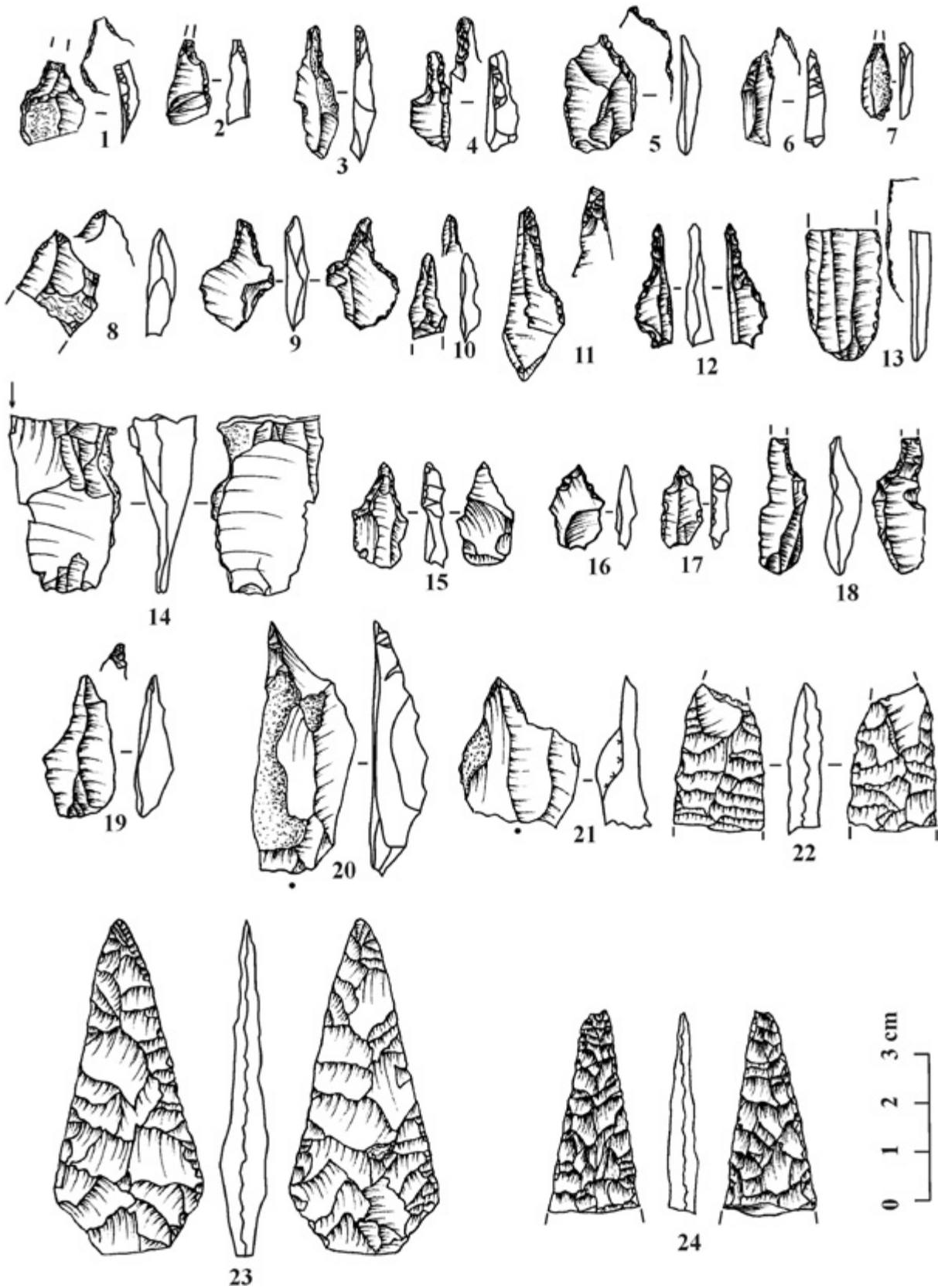

Рис. 5. Кременеві вироби. 1-7 – Ардич Бурун, шар А; 8-13 – Ардич Бурун, шар А₀; 14-18 – Ардич Бурун, шар В; 19 – Гурзуфська фортеця; 20-23 – Кая Араси; 24 – Кукрек.

Fig. 5. Lithics. 1-7 – Ardych Burun, layer A; 8-13 – Ardych Burun, layer A₀; 14-18 – Ardych Burun, layer B; 19 – Gurzuf fortress; 20-23 – Kaia Arasy; 24 – Kukrek.

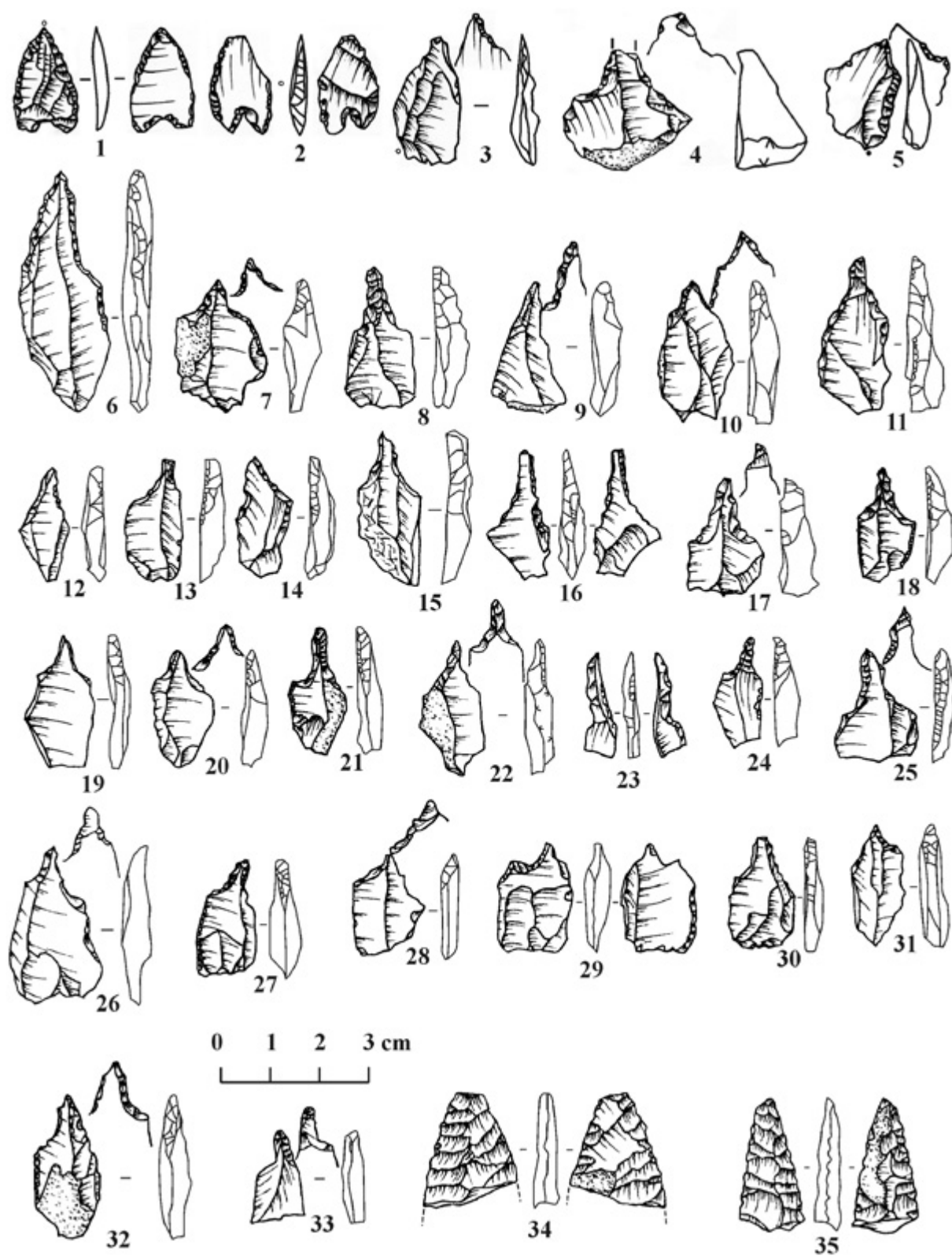

Рис. 6. Кременеві вироби. 1-5 – Фатма Коба, шар 1; 6-35 – Ласпі-І.

Fig. 6. Lithics. 1-5 – Fatma Koba, layer 1; 6-35 – Laspi-I.

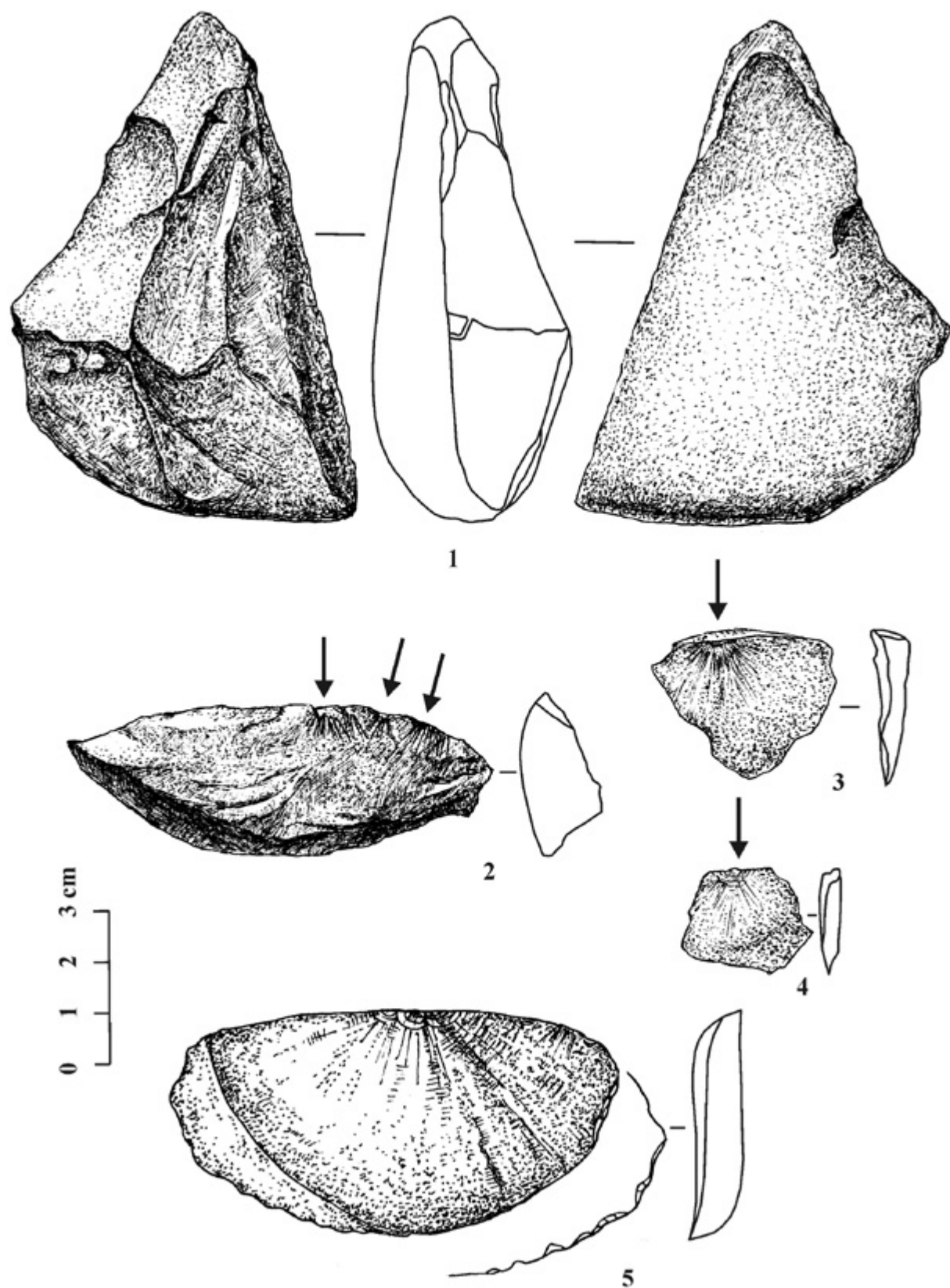

Рис. 7. Вироби з морської гальки. 1-5 – Ардич Бурун, шар А₀.
Fig. 7. Marine rubble ware. 1-5 – Ardych Burun, layer A₀.

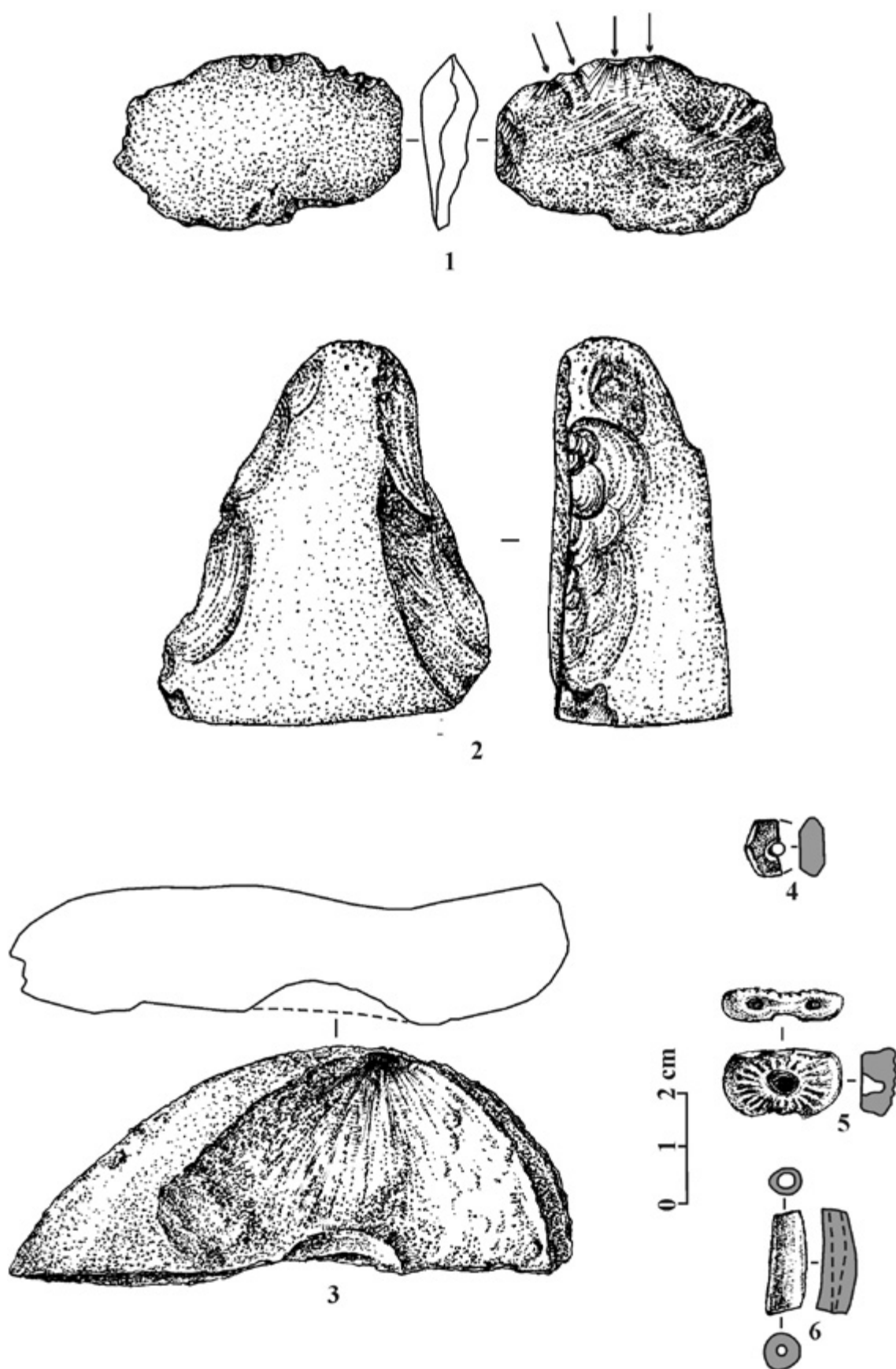

Рис. 8. Вироби з морської гальки. 1, 2 – Ардич Бурун, шар В; 3 – Ласпі-І; Вироби з мушлі та кістки. 4 – Ардич Бурун, шар В, намистина з мушлі; 5 – Ласпі-І, заготовка намистини з хребця дельфіна; 6 – Ласпі-І, намистина з кістки.

Fig. 8. Marine rubble ware. 1, 2 – Ardych Burun, layer B; 3 – Laspi-I; Things made of shell and bone. 4 – Ardych Burun, layer B, shell bead; 5 – Laspi-I, bead workpiece made of dolphin's vertebra; 6 – Laspi-I, bone bead.